

Štefanovičová, Tatiana

K vývoju stredovekých hradov do konca 13. storočia na Slovensku

Archaeologia historica. 2002, vol. 27, iss. [1], pp. 229-237

ISBN 80-7275-031-3

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140466>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K vývoju stredovekých hradov do konca 13. storočia na Slovensku

TATIANA ŠTEFANOVIČOVÁ

Úlohou tohto príspevku nie je podať vyčerpávajúci prehľad vývoja počiatkov stredovekých hradov, pretože to ani z priestorových dôvodov nie je možné, chcela by som skôr načrtnúť stav ich bádania.

Ako v iných krajinách, aj na Slovensku príťahovali hrady už dávno pozornosť rôznych bádateľov, najskôr historikov, historikov umenia a architektov a s rozvojom archeologického bádania aj archeológov. Hodnotenie starších výskumov je súčasťou viacerých prác, aj monografických, preto sa mu tu nebudem podrobnejšie venovať. Predsa by som však spomenula veľkú zásluhu D. Menclovej na poznaní slovenských hradov, ktorá spracovala monograficky viaceré lokality v čase, keď ešte nemala k dispozícii výsledky archeologických výskumov.

K spracovaným lokalitám patrí napr. Bratislavský hrad (Menclová 1935), Devín (1937), Spišský hrad (1957), Červený Kameň (1954) a i.

Ucelenejší obraz o slovenských hradoch poskytla potom monografia H. Fialovej–A. Fialu „Hrady na Slovensku“ (1966), ako aj monografia Š. PISOŇA „Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku“, ktorá vyšla prvý raz 1973.

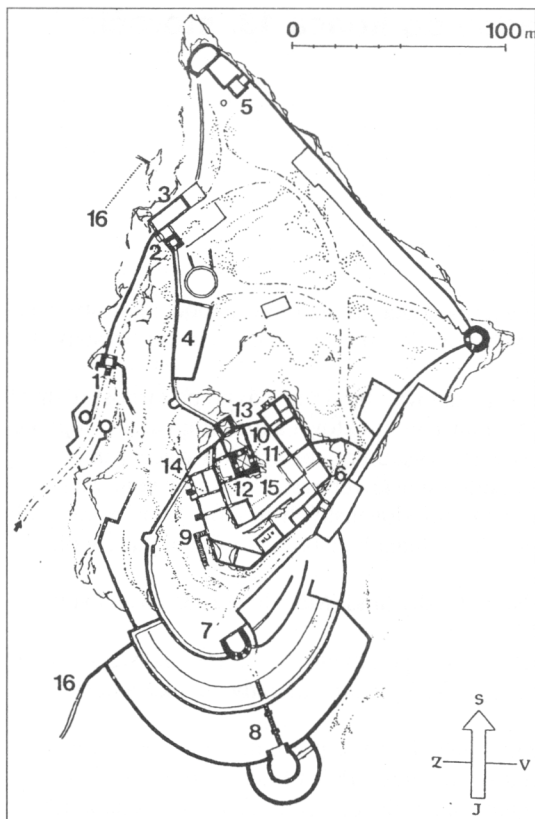
Obe mali odborný základ, boli však zamerané hlavne na prezentovanie obrazovej dokumentácie, a tak mali skôr vedecko-populárny charakter. Práca Fialová–Fiala priniesla pôdorysné situácie jednotlivých hradov, ale nie v analytickej forme. Teoretický charakter má v práci Š. PISOŇA kapitola „Príspevok k typológii hradov, zámok a kaštieľov na Slovensku“ od D. Menclovej (1973).

Potom vyšlo niekoľko štúdií s cieľom podať syntézu vývoja hradov a hrádkov na Slovensku, alebo v jeho regiónoch. K takým patrí štúdia A. HABOVŠTIAKA „Stredoveké hrádky na Slovensku“ (1972) a najmä publikovaný rozšírený referát troch autorov, B. POLLU, A. SLIVKU a A. VALLAŠEKA „K problematike hrádkov a hradov na Slovensku“, ktorý odznel na konferencii stredovekej archeológie 1980 v Košiciach a sumarizoval dovtedajšie poznatky k uvedenej téme (1981). Vychádzal predovšetkým z výsledkov archeologických výskumov hradov a hrádkov, pretože tieto vo viacerých prípadoch pozmenili dovtedajšie názory na vývoj niektorých lokalít. V úvodnej časti zhrnuli autori hodnotenie bádania o slovenských hradoch od 13. storočia po súčasnosť, ktoré je dosť vyčerpávajúce.

O niekoľko rokov neskôr podobným spôsobom odznel príspevok D. ČAPLOVIČA–I. HRUBCA–M. SLIVKU a A. VALLAŠEKA (1985). Autori v ňom venovali pozornosť významu a funkcii feudálnych sídiel ako aj problematike terminológie.

Syntetický charakter má aj príspevok A. RUTTKAYA z roku 1989, ktorý je zameraný na staršie fortifikácie. Autor sa v ňom zaoberá aj otázkami vývoja spoločnosti, štruktúrou feudálneho vlastníctva a s tým súvisiacimi zmenami aj v systéme fortifikácií.

Výrazný posun v bádani o hradoch a hrádkoch predstavuje monografia M. SLIVKU a A. VALLAŠEKA „Hrady a hrádky na východnom Slovensku“, ktorá vyšla v Košiciach 1991. Je to odborné spracovaná publikácia, v ktorej sa autori zaoberajú teoretickými otázkami vývoja hradov, ich funkcie, názvoslovie, života na hradoch a pod., a to na základe podrobných znalostí východoslovenských lokalít. Práca, ako vyplýva z jej názvu, je zameraná regionálne, čo sa ukazuje ako správna cesta. Pravdepodobne regionálnym spracovaním je možné dosiahnuť ucelený obraz slovenského vývoja hradov.

Obr. 1. Trenčín, pôdorys hradu v 16. storočí. Podľa A. Fialu.

pamiatkovou úpravou konkrétnej lokality, často sú vyvolané stavebnou výrobou. K takým patrili Bratislavský hrad, Zvolen, Trenčín, Nitra-biskupský hrad, Kremnica, Banská Bystrica, Holíč, Šimonovany a ďalšie. Niektoré lokality boli skúmané z hľadiska riešenia problematiky fortifikácií, niekedy so zámerom sprístupniť ich po úprave, napr. Spišský hrad, Strečno, Liptovský Starhrad, Veľký Šariš, Obišovce, Pustý hrad pri Zvolene a i. Niekde vyvolali výskum hradu aj obyvatelia obce, ku ktorej možno hrad priradiť, napr. Likava, alebo amatérski nadšenci, napr. Šášov, kde ich bolo potrebné profesionálne usmerniť (Hoššo 1981). K hradom dlhodobo skúmaným so zámerom obnovy a úpravy objektu patrí Devín, ktorý je upravený ako múzeum v prírode.

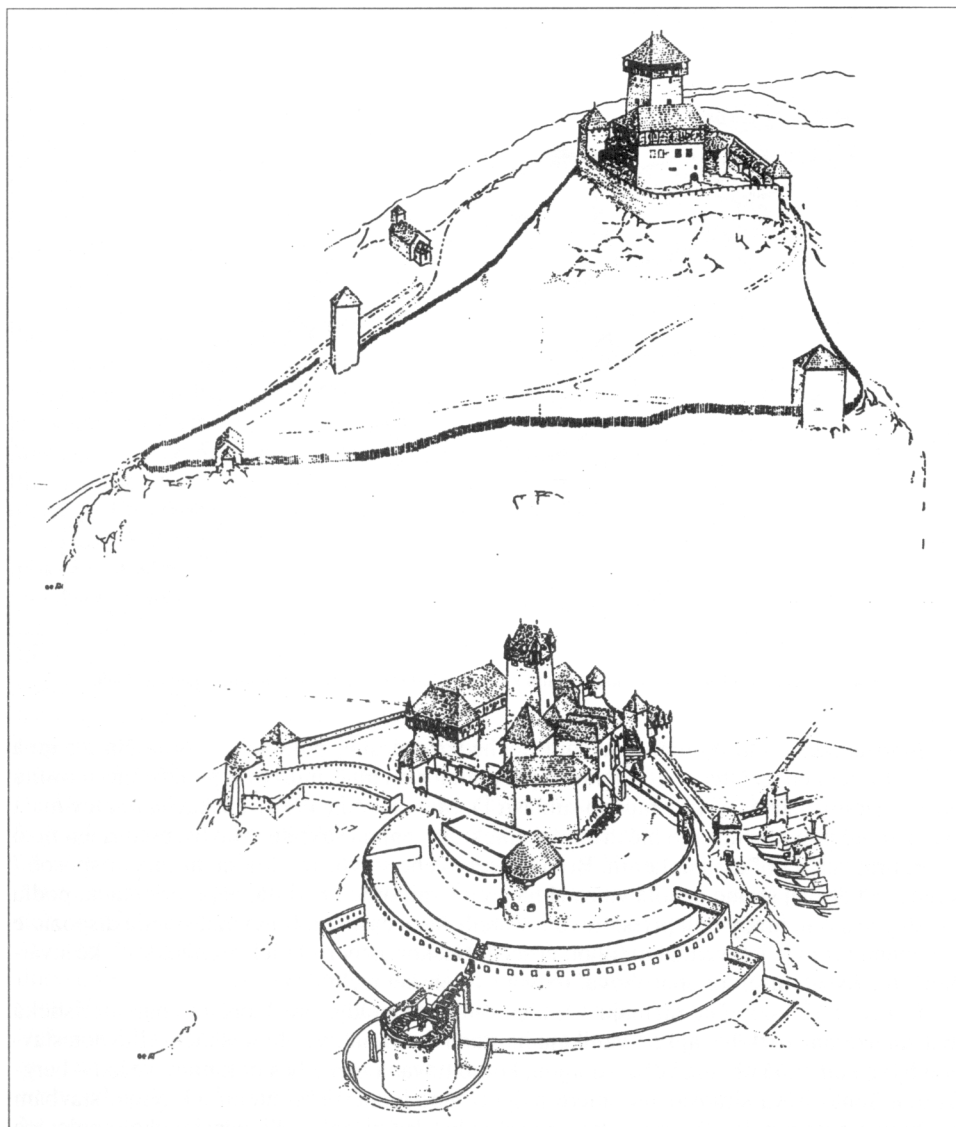
*

Dostávame tak pestrý kaleidoskop hradných lokalít, na základe ktorého je možné robiť zovšeobecnenie len s rezervou. Stručne by som sa zmienila o otázke terminológie hradisko – hrad, ktorá bola už veľakrát diskutovaná a napriek tomu nie je jednoznačne doriešená (Brachmann 1995). Týka sa staršej fázy vývoja stredovekých fortifikácií a problém môže byť v tom, že sa tu prelína hľadisko chronologické s funkčným. Vo všeobecnosti možno charakterizovať hradisko ako sídlo opevnené drevozemnou hradbou s prípadným kamenným čelným múrom. Vychádza z opevnených sídlisk 8.–9. storočia a býva používané do 12. storočia, niekedy až do 13. storočia. Jeho vnútorné členenie závisí do veľkej miery od terénu, v ktorom bolo postavené a od funkcie, ktorú plnilo. V prípade, že malo funkciu svetského alebo cirkevného centra, bolo vybavené príslušnými stavbami pre tieto účely, napr. kamennou sakrálnou architektúrou (Bratislava, Devín, Trenčín). Hoci sa pre opevne-

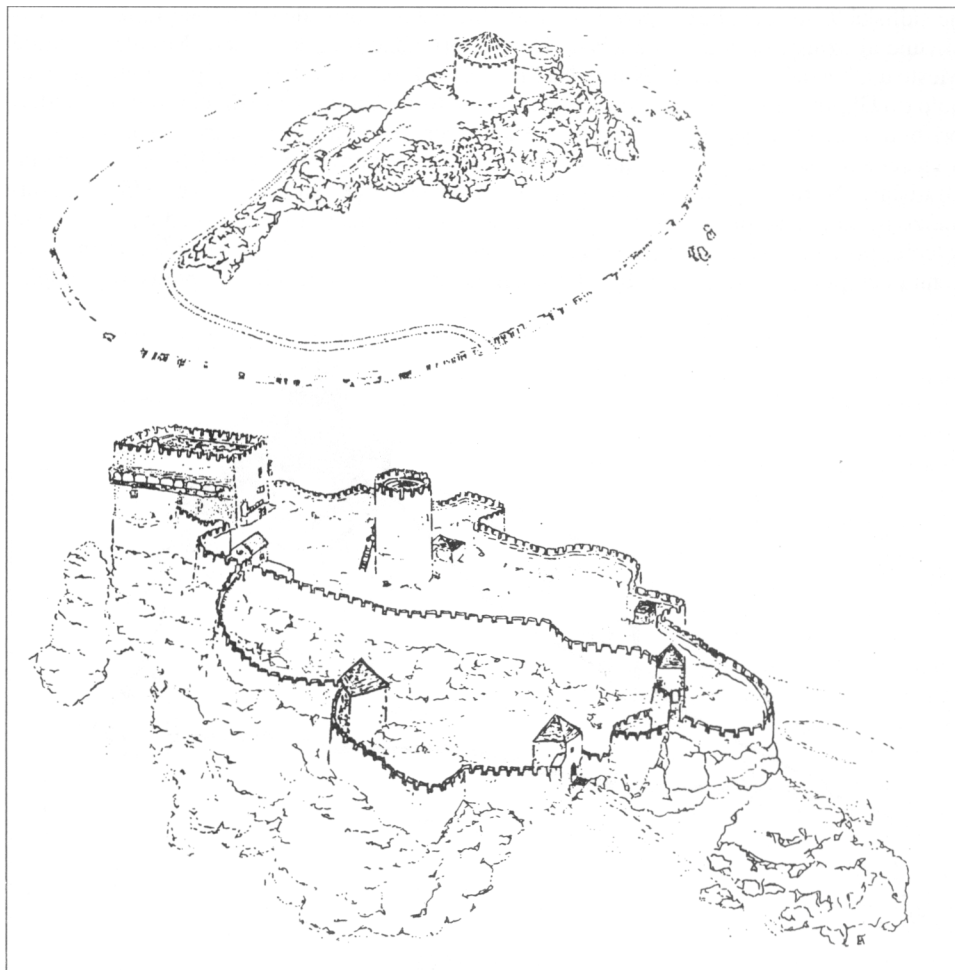
Podobne zhrnujúcou štúdiou, aj keď menšieho rozsahu a nie natoľko teoreticky zameranou, je práca M. Ruttkaya o malých stredovekých opevneniach (1992). Je tiež zameraná regionálne na oblasť Požitavia a potvrdzuje správnosť takéhoto postupu. Vyšla zo skúseností vlastných terénnych výskumov autora a je po dvadsiati rokoch, od štúdie A. Habovštiaka, novým zhrnutím poznatkov.

Na základe uvedeného možno konštatovať, že sa na Slovensku nevenuje až taká malá pozornosť hradom, ako by sa spočiatku zdalo. Problémom je skôr uskutočnenie terénneho výskumu, pretože je technicky a finančne veľmi náročný a pritom vyčerpávajúco preskúmať lokalitu je skoro nemožné. V súčasnosti si však bádanie o hradoch bez terénneho archeologického, ale aj historicko-umeleckého a architektonického nemožno dosť dobre predstaviť. Výskumné práce na jednotlivých lokalitách sa neuskutočňujú na základe nejakého koncepčného plánu, ktorý by sledoval riešenie problematiky. Konajú sa z rôznych dôvodov. Veľká časť z nich súvisí s obnovou, rekonštrukciou,

né sídliská 9. storočia bežne používa termín hradisko, v prípade centrálnej funkcie sa vyskytuje aj označenie hrad (Bratislava, Devín), prípadne hradské mesto (Mikulčice, Staré Město u Uherského Hradiště, Nitra). Na Slovensku, ktoré sa v 11. storočí postupne začleňovalo do Uhorského kráľovstva, možno v systéme fortifikácií pozorovať kontinuitu. Maďari pri budovaní správnej organizácie do veľkej miery nadviazali na starší hradský systém a viaceré veľkomoravské centrálné hrady sa stali komitátnymi hradmi Uhorska (Trenčín, Bratislava, Nitra, Starý Tekov, Zemplín) (Fiala–Habovštiak–Štefanovičová 1975). Predstava, že by sa pre ne prijal názov komitátne hradisko, je neprijateľná, aj keď sa ich vzhľad v teréne počas 11.–12. storočia podstatne nezmenil. Nazdávam sa, že pre lokality s významom centrálnej správy, by sa mal používať termín hrad, hradisko vzbudzuje skôr predstavu refúgia.

Obr. 2. Trenčín, akademická rekonštrukcia druhej polovice 13. stor. a prvej polovice 14. storočia a rekonštrukcia hradu v 16. stor. – podľa A. Fialu.

Obr. 3. Spišský hrad, akademická rekonštrukcia hradu v 12. storočí (hore) a v 13. storočí (dole) podľa A. Fialu.

K zásadnejším stavebným zmenám dochádza v druhej polovici 12. storočia a najmä v 13. storočí, keď začína v architektúre prevládať kamenné murivo a používanie termínu hrad je jednoznačné. Aj keď možno súhlasiť D. Menclovou (1973), že stavba hradov mala svoje určité pravidlá tak ako iné druhy architektúry, najmä sakrálne stavby, predsa len tieto sa pri hradoch natoľko neuplatnili. Bolo to preto, lebo stavba hradov sa musela prispôbiť terénu, na druhej strane nebola viazaná na určité vnútorné pravidlá, napr. orientáciu podľa svetových strán, hrady boli priestorovo rozsiahlejšie a často mohli využiť staršie dispozície opevnení, preto je ich vzhľad mnohotvárnejší. Neskôr usmernilo ich architektonické stváranie to, že sa museli prispôbovať rozvoju vojenskej techniky.

Koncom 12. storočia začínajú vznikať kamenné hrady, pre ktoré je charakteristická menšia územná rozloha, aj keď vznikajú na starších rozsiahlych hradiskách. Hlavnou stavbou býva kamenná obytná veža – donjon, kombinovaná niekedy s obrannou vežou – bergfritom. Tento býva situovaný v smere najpravdepodobnejšieho útoku a k týmto stavbám prístupuje potom palác. Výrazný rozvoj týchto hradov nastal na Slovensku okolo polovice 13. storočia v súvislosti s tatárskym vpádom v rokoch 1241–42. Vtedy došlo napr. k výstavbe obytnej a obrannej veže na Bratislavskom hrade, o čom sa v listine z roku 1245 uvádza, že

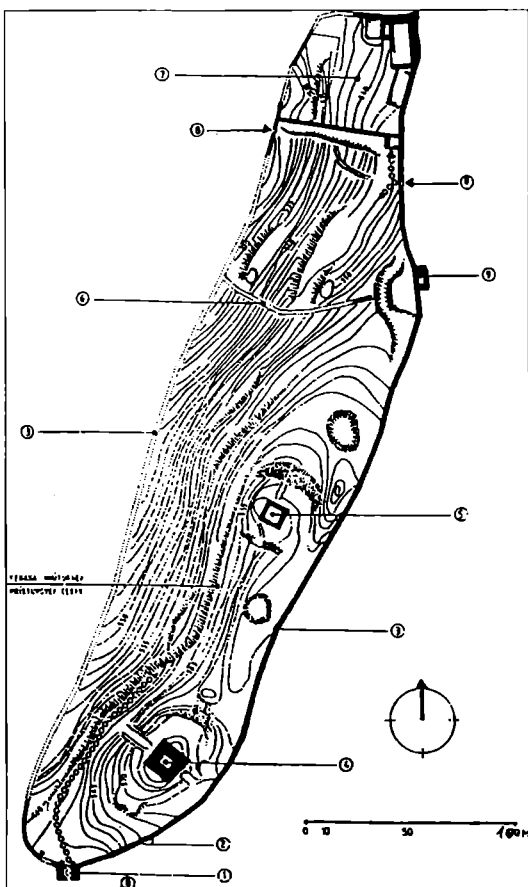
za jej výstavbu udelil kráľ Belo IV. hradným jobbagonom pozemky (Štefanovičová–Fiala 1965).

K výstavbe niektorých hradov tohto typu došlo však ešte pred tatárskym vpádom, a to napr. na Trenčín a na Spišskom hrade. Každý z nich má iný vývoj a dispozíciu. Trenčín sa nachádza na najvyššej časti areálu pôvodne slovanského, pravdepodobne veľkomoravského hradiska, kde v 11. storočí postavili pod vrcholom rotundu s tromi apsidami. Neskôr ju prestavali tak, že vznikol jej dnešný štvorlístkový pôdorys. Okolo nej sa v 11.–12. storočí pochovávalo (Nešporová 1978, 217–223).

Kde sa v tom čase nachádzalo korešpondujúce svetské sídlo, nepodarilo sa archeologickým výskumom zistiť, pre neskoršiu veľkú zastavanosť.

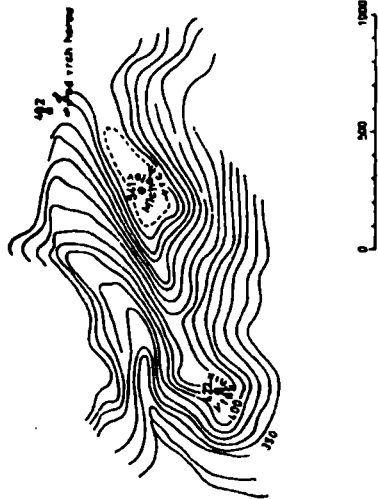
Nad rotundou, na vrchole hradného kopca, postavili v druhej polovici 12. storočia kamennú obytnú vežu štvorcového pôdorysu. Počas architektonického výskumu zistil A. Fiala, že dnešná veža, ktorá tvorí charakteristickú siluetu hradu a je časove zaradená do 13. storočia, má zo všetkých strán tehlovú plentú (Fiala 1977). Táto pokrýva staršiu vežovú stavbu, ktorá pochádza z druhej polovice 12. storočia. Aj keď bol starší pôvod veže prekvapujúcim, treba si uvedomiť historické súvislosti, že Trenčín bol od druhej polovice 11. storočia komitátnym hradom Uhorska. Časové zaradenie stavby kamennej štvorcovej veže do 12. storočia sa spočiatku zdalo byť nepravdepodobné, dnes však jeho správnosť potvrdzuje príbuzný nález veže na Pustom hrade nad Zvolenom, ktorý bol predmetom výskumu posledné desaťročie.

Druhou lokalitou je Spišský hrad, situovaný vo východnej časti tiahleho travertínového kopca Dreveník nad Spišským Podhradím, v polohe osídlenej v praveku. Na západnej časti Dreveníka, nad Spišskými Vlachmi, sa nachádzajú zvyšky opevnenia s trojitým prstencom valov, ktoré možno len približne zaradiť do 9.–11. storočia. V tomto prípade stavba kamenného hradu nenadviazala na bezprostredne predchádzajúce opevnenie. V druhej polovici 12. storočia postavili na vrchole východnej časti Dreveníku kamennú vežu kruhového pôdorysu s masívnymi, 4 m hrubými múrmi, s vonkajším priemerom 22 m a stredovým pilierom. Výskumom sa zistila aj časť opevnenia tejto stavby a v jej tesnej blízkosti cisterna. Veža onedlho zanikla pri prírodnej katastrofe – tektonickom zlome. Tesne vedľa jej zvyškov, tangenciálne, postavili v prvej polovici 13. storočia novú kruhovú menšiu vežu, ktorá sa zachovala podnes. Pred stavbou tejto druhej veže vzniklo začiatkom 13. storočia aj vonkajšie opevnenie a po dokončení týchto stavieb postavili románsky palác. V 12. storočí bol už Spiš začlenený do Uhorského kráľovstva a hrad slúžil ako komitátny (Menclová 1957, Fiala–Vallašek–Lukáč 1988).

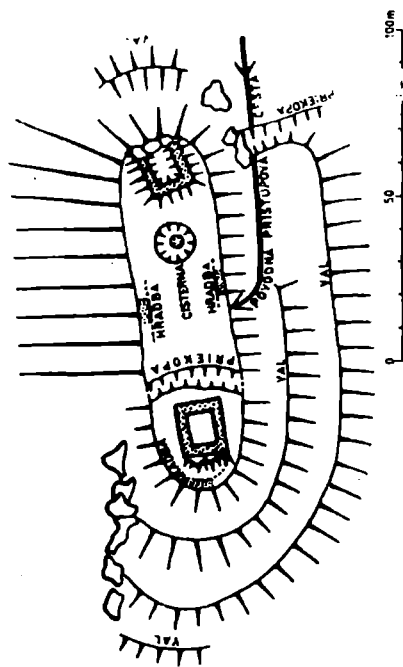

Obr. 4. Pustý hrad vo Zvolene. Pôdorys hradu s odkrytými stavbami. Podľa V. Hanuliaka.

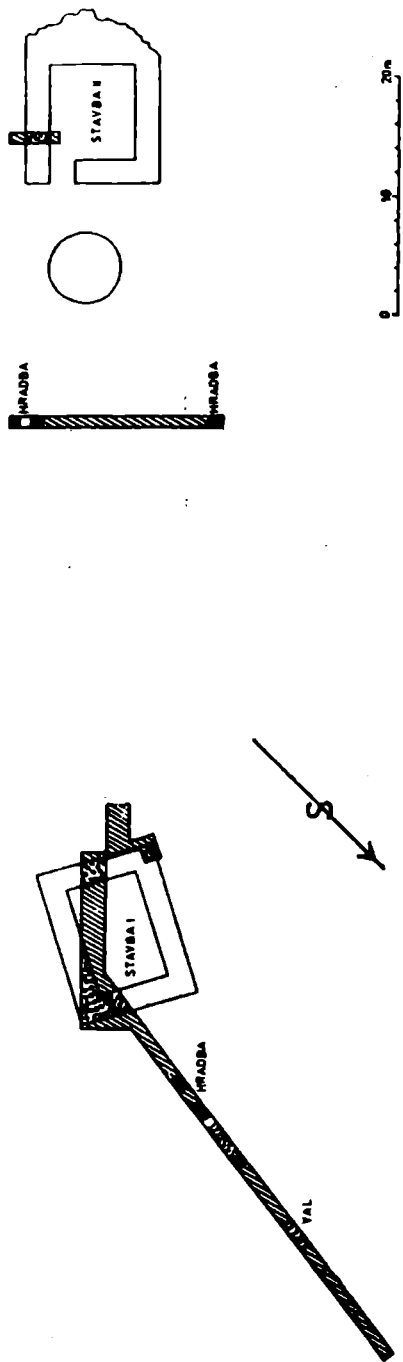
A

B

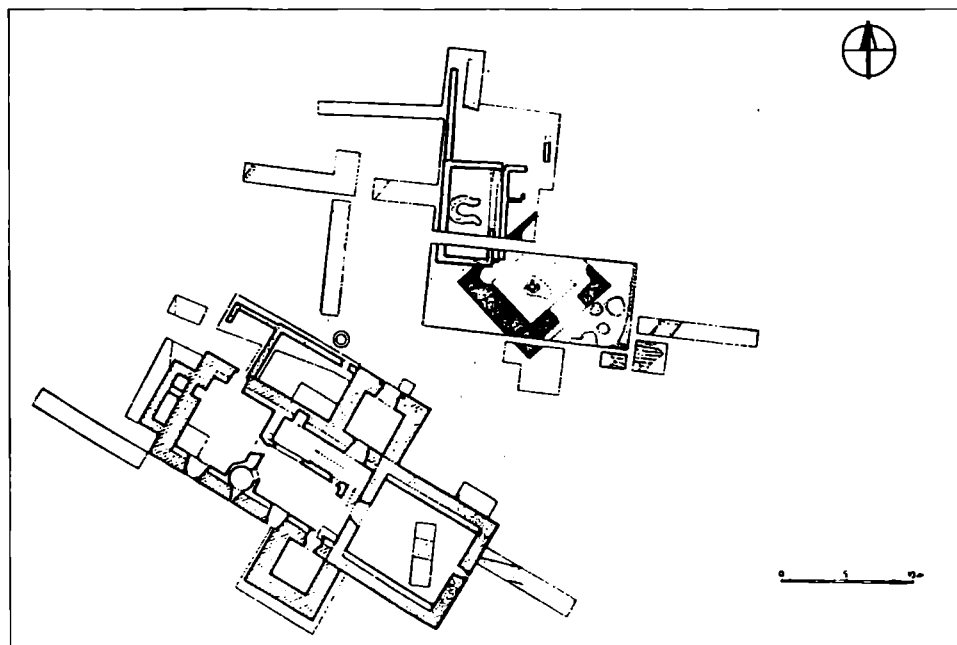
C

Obr. 5. Kolačno, „Michalov vrch“, okr. Topoľčany. Podľa A. Ruttkays.

Pochybnosti o včasnom zaradení oboch vežových stavieb pomohol odstrániť už spomenutý výskum Pustého hradu nad Zvolenom, ktorý mal v rámci Zvolena zase iný vývoj. Pôvodným opevneným sídlom v oblasti Zvolena bolo hradisko Hrádok-Priekopa pri Môľovej, ktoré stratilo začiatkom 12. storočia pôvodný význam (Mácelová 1990, 1991, 1992). V druhej polovici 12. storočia došlo k vybudovaniu kráľovského komitátneho hradu zvolenskej župy v polohe Pustý hrad, na okraji dnešného Zvolena. Lokalita bola síce známa, D. Menclová (1954) na nej zaznamenala kamennú vstupnú bránu, ktorú vročila do prvej tretiny 13. storočia, ostatné nálezy však pochádzajú až z archeologického výskumu, uskutočňovaného v priebehu posledného desaťročia pamiatkovým strediskom pod vedením V. Hanuliaka (1998). Najstaršiu stavebnú fázu predstavuje kamenná obytná veža na vrchole tiahleho kopca, ktorá pochádza z druhej polovice 12. storočia a bola, podobne ako na Trenčíne, v 13. storočí opevnená, čím získala väčšiu hmotnosť. Druhou fázou výstavby bolo rozsiahle opevnenie refugiálneho charakteru, ktoré chránilo celé návršie o rozlohe 12 ha. Približne v jeho strede postavili v 13. storočí druhú kamennú vežu. Tretiu fázou predstavuje výstavba tzv. Dôňčovho hradu z konca 13. a začiatku 14. storočia v severnej časti opevneného areálu. Hrad neskôr, v zmenených životných podmienkach 14. storočia nevyhovoval obytným požiadavkám a bol príliš vzdialený od vznikajúceho mesta, preto jeho funkciu prevzal nový hrad kastelového typu – dnešný Zvolenský hrad.

Stavba obytných kamenných veží v 12. storočí na Slovensku nie je taká prekvapujúca, ako sa spočiatku zdalo. Na územie Slovenska, ktoré bolo súčasťou Uhorska, mohli preniknúť stavebné typy francúzskeho donjonu už v 12. storočí. Takým je napr. donjon na starom hradisku v Ostrihome, ktorý postavili súčasne s kaplnkou už za Belu III. koncom 12. storočia (Menclová 1973, 405). Nie je vylúčené, že tento stavebný typ prenikol aj na iné hrady. Dnešný výskum tiež potvrdzuje, že na území Slovenska musíme počítať s nemeckou kolonizáciou už v polovici 12. storočia. Dokladá to napr. osada domov s kamennou podmuroukou v areáli Devínskeho hradu, Banská Štiavnica-Glanzenberg a iné lokality. Prostredníc-

Obr. 6. Partizánske-Šimonovany. Pôdorys feudálneho sídla s odhalenou staršou vežou. Podľa A. Ruttkaya.

tvom nemeckých kolonistov sa na naše územie mohol dostať aj stavebný typ kamennej obytnej veže zo západnej Európy, kde ho stavali už od 11. storočia.

Dosiaľ uvádzané kráľovské komitátne hrady mohli byť inšpiráciou aj pre stavby šľachtických opevnení, ku ktorým by sme mohli zaradiť Michalov vrch v pohorí Tribeč pri obci Kolačno, ku ktorému nie sú písomné správy. Výskum A. Ruttkaya (1981) tam doložil pravoúhlu kamennú obytnú vežu o rozmeroch 12×11 m z konca 12. storočia, s vonkajším kamenným opevnením a cisternou. Hrad zanikol koncom 13. storočia, pravdepodobne pre excentrickú polohu a problémy s komunikáciou. V 13. storočí sa tento typ dosť rozšíril, všetky lokality tu však nemožno uviesť. Prínos výskumu možno vidieť najmä v posunutí časového určenia výskytu tohto typu hradu do druhej polovice 12. storočia.

Podobný význam mal aj výskum A. Ruttkaya v objekte goticko-renesančného kaštieľa v Šimonovanoch, dnes časť Partizánskeho (1989). Podarilo sa mu tam zistiť staršiu stavebnú fázu, kamennú vežu z prvej polovice 13. storočia, v tomto prípade nie výšinného, ale vodného hradu.

Objekt možno priradiť skôr ku skupine hrádkov vidieckej šľachty, ktoré na základe zhodnotenia M. Ruttkaya majú fažisko na juhozápadnom Slovensku po polovici 13. storočia a začiatkom 14. storočia ich význam doznieva.

Hrádky sú však dosť samostatnou kapitolou vo výskume fortifikácií. Odlišujú sa spôsobom výstavby. Na juhozápadnom Slovensku sú časté okrem kamenných hrádkov aj hrádky s kamenným základom a drevenou hornou časťou, alebo hrádky celodrevené na severnom Slovensku, napr. Havránok nad Liptovskou Marou. Odlišný je aj ich časový výskyt v jednotlivých regiónoch, preto je nevyhnutné spracovať ich najprv regionálne, až potom sa pokúsiť o ucelený obraz.

14. storočie so zmenou vojenskej techniky prináša aj zmeny a prestavby v hradných dispozíciách. Hrady sa rozširujú, opevnenia sa prispôbujú novým strelným zbraňam, čo je však už ďalšia kapitola, ktorá si zaslúži zvláštnu pozornosť. V 16. storočí zaznamenali slovenské hrady novú vlnu úprav a prestavieb v rámci tureckého nebezpečenstva, čím sa odlišujú od vývoja hradov v iných oblastiach.

Literatúra

- BRACHMANN, H., 1995: Von der Burg zu Stadt-Magdeburg und die ostmitteleuropäische Frühstadt. In: Burg – Burgstadt – Stadt, 317–348, Berlin.
- ČAPLOVIČ, D.–HRUBEC, I.–RUTTKAY, A.–VALLAŠEK, A., 1985: Stredoveké feudálne sídla na Slovensku a ich hospodárske zázemie. Archeol. Hist. 10, 241–254.
- FIALA, A., 1977: Obytná veža Trenčianskeho hradu. In: Pamiatky a príroda, 13–15.
- FIALOVÁ, H.–FIALA, A., 1966: Hrady na Slovensku. Bratislava.
- FIALA, A.–HABOVŠTIK, A.–ŠTEFANOVIČOVÁ, T., 1975: Opevnené sídliská z 10.–13. storočia na Slovensku. Archeol. rozhl. 27, 429–441.
- FIALA, A.–VALLAŠEK, A.–LUKÁČ, G., 1988: Spišský hrad. Martin.
- HABOVŠTIK, A., 1972: Stredoveké hrádky na Slovensku. Vlastivedný časopis 21, 2–8.
- HANULIAK, V., 1998: Pustý hrad nad Zvolenom. In: Pamiatky a múzeá, 14–18.
- HOŠŠO, J., 1981: Archeologický výskum hradu Šášov a zámku v Kremnici. Archeol. Hist. 6, 457–466.
- MACELOVÁ, M., 1990: Prvá sezóna výskumu na hradisku Priekopa. AVANS r. 1988, 107.
- MACELOVÁ, M., 1991: Druhá sezóna výskumu hradiska Priekopa vo Zvolene. AVANS r. 1989, 62–63.
- MACELOVÁ, M., 1992: Tretia sezóna výskumu hradiska priekopa vo Zvolene, AVANS r. 1990, 73.
- MENCLOVÁ, D., 1935: Hrad Bratislava. In: čas. Bratislava IX., 477–520.
- MENCLOVÁ, D., 1937: Stavebný vývoj hradu Děvín. In: čas. Bratislava XI. 23–47.
- MENCLOVÁ, D., 1954a: Červený Kameň. Bratislava.
- MENCLOVÁ, D., 1954b: Hrad Zvolen. Bratislava.
- MENCLOVÁ, D., 1957: Spišský hrad. Bratislava.
- MENCLOVÁ, D., 1973: Príspevok k typológii hradov, zámkov a kaštieľov na Slovensku, In: Pisoň, Š. 1973: Hrady zámky a kaštiele na Slovensku. Bratislava.
- NEŠPOROVÁ, T., 1978: Trenčín, okr. Trenčín. In: Významné slovenské náleziská na Slovensku. Bratislava, 217–223.
- PISOŇ, Š., 1973: Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku. Bratislava.

- POLLA, B.–SLIVKA, M.–VALLAŠEK, A., 1981: K problematike hradov a hrádkov na Slovensku. In: Archeol. Hist. 6, 361–405.
- RUTTKAY, A., 1981: Zaniknutý hrad na Michalovom vrchu medzi Klížskym hradištom a Kolačnom. Archeol. Hist. 6, 407–427.
- RUTTKAY, A., 1989: Feudálne sídla a fortifikačné zariadenia na Slovensku spreď polovice 13. storočia. In: Zborník SNM – História.
- RUTTKAY, M., 1992: Príspevok k poznaniu malých stredovekých opevnení na juhozápadnom Slovensku. In: Archeol. Hist. 17, 253–262.
- SLIVKA, M.–VALLAŠEK, A., 1991: Hrady a hrádky na východnom Slovensku. Košice.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, T., 1975: Bratislavský hrad v 9.–12. storočí. Bratislava.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, T.–FIALA, A., 1965: Stavebný vývoj Bratislavského hradu od 11. do konca 13. storočia. In: Zborník Filozof. fakulty UK Historica XVI, 77–110.

Zusammenfassung

Zur Entwicklung der mittelalterlichen Burgen bis Ende des 13. Jahrhunderts in der Slowakei

In den letzten 70 Jahren hat man eine ziemlich große Aufmerksamkeit der Burgenforschung gewidmet (Menclová 1935, 1937, 1954, 1957, 1973). Die realisierten archäologischen Grabungen in den 60. und 70. Jahren des vorigen Jahrhunderts haben gezeigt, daß die Burgen aus Stein, besonders mit einem Wohnturm, schon seit dem 12. Jh. gebaut wurden. Es handelt sich um die Burgen Trenčín (Fiala 1977), Spišský hrad (Fiala–Valášek–Lukáč 1988), Pustý hrad (Wüste Burg) bei Zvolen (Hanuliak 1998), und einige kleinere Burgen vor der Hälfte des 13. Jhs. (Ruttkey 1981, 1989).

Abbildungen:

1. Trenčín. Grundriß der Burg im 16. Jh. Nach A. Fiala.
2. Trenčín. Akademische Rekonstruktion der Burg aus der 2. Hälfte des 13. und der 1. Hälfte des 14. Jhs. Andere Rekonstruktion der Burg aus dem 16. Jh. Nach A. Fiala.
3. Spišský hrad (Zipser Burg). Akademische Rekonstruktion der Burg im 12. Jh. (oben) und im 13. Jh. (unten). Nach A. Fiala.
4. Pustý hrad (Wüste Burg) bei Zvolen. Grundriß der Burg mit den freigelegten Bauten. Nach V. Hanuliak.
5. Kolačno, „Michalov vrch“ (Michelsberg), Bez. Topoľčany. Nach A. Ruttkey.
6. Partizánske-Šimovany. Grundriß einer Herrsiedlung mit einem freigelegten Turm. Nach A. Ruttkey.

